

CONSIDERAȚII ASUPRA PROBLEMEI CONTINUITĂȚII

Conf. dr. HADRIAN DAICOVICIU,
directorul Muzeului de Istorie al Transilvaniei,
Cluj-Napoca

Știința istorică românească a demonstrat convingător continuitatea dacică și daco-romană în provincia cucerită de Traian. Totuși, cercetarea nu se poate opri la realizările de pînă acum; dimpotrivă, ea are datoria să valorifice consecvent nu numai noile descoperiri arheologice, care se înscriu în sfera problemei continuității, ci și sursele documentare mai dinainte cunoscute, dar insuficient explorate și exploatare din acest punct de vedere. Rîndurile de față au tocmai un asemenea scop.

Vom începe cu mărturia pe care credem că o aduce o inscripție în cinstea lui L. Licinius Sura, descoperită chiar la Roma¹ și care, în partea ce ne interesează, glăsuiește: „...[cum?] Imp(erator) Caesar Nerva Traianus /Aug(ustus) Germanicus/ Dacicus gentem Dacor(um) et regem Decebalum bello superavit; sub eodem duce leg(atus) pro pr(aetore), ab eodem donatus hastis puris VIII, vexillis VIII, coronis muralib(us) II, vallaribus II, classicis II, auratis II...“.

E ușor de văzut că aici este vorba de participarea lui L. Licinius Sura la luptele cu dacii și de distincțiile militare pe care le-a primit pentru faptele sale de arme. Se pune însă, evident, problema dacă ilustrul personaj și-a cîștigat aceste merite numai în primul război al lui Traian cu dacii, cînd participarea lui e confirmată de Cassius Dio² sau în ambele războaie.

Intrucît epigrafa cuprinde, în partea pe care n-am mai reprodus-o, o înșiruire de funcții și magistraturi exercitate de L. Licinius Sura, editorii volumului al VI-lea din CIL, E. Bormann și G. Henzen, au tras pe bună dreptate concluzia că în partea inițială, mutilată, a inscripției trebuie să se fi aflat și menționarea magistraturii consulare ocupate de cel onorat, și anume consulatul al doilea sau al treilea. Ei adaugă că Licinius Sura a fost consul pentru a doua oară în anul 103, iar pentru a treia oară în anul 107; în acest caz, inscripția s-ar putea referi tot atît de bine la ambele războaie ale lui Traian cu dacii sau numai la primul dintre ele.

În comentariul succint pe care-l consacră inscripției, H. Dessau arată că Sura a fost consul pentru a doua oară în anul 102³ (ceea ce

¹ CIL, VI, 1444; Dessau, ILS, 1 022.

² LXVIII, 9.

³ Cf. W. Liebenam, *Fasti consulares Imperii Romani*, Bonn, 1909, p. 18—19 și 73.

n-ar anula echivocul cronologic) și precizează că distincțiile militare cu care Sura a fost dăruit trebuie să-i fi fost acordate în două rînduri, căci pentru o singură *expeditio* nu se acordau mai mult de patru *hastae*, patru *vexilla* și patru *coronae*. Prin urmare, inscripția menționa consulatul al treilea al lui Sura și se referă la ambele războaie dacice ale lui Traian.

Dacă lucrurile stau așa, expresia *gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit* dobîndește o mare însemnătate. Ea poate fi tradusă prin „a învins neamul dacilor și pe regele Decebal“⁴.

S-ar putea aduce obiecția că verbul *superare* înseamnă, uneori, și „a omori“, că în acest sens el este utilizat de Vergiliu, de exemplu într-o expresie ca *aliquem ferro superare* („a da cuiva o lovitură mortală“, „a ucide pe cineva cu fierul, cu sabia“) ⁵. Sensul acesta este însă mult mai rar și, în cazul amintit, el aparține, evident, limbajului poetic, care nu se regăsește în stilul laconic și precis al documentelor epigrafice. De altminteri, traducerea : „Traian... a omorît, a ucis“ nu se potrivește nici în cazul lui Decebal, care-și luase singur viața, nici în cazul neamului dac; expresia „a ucide un popor“ este nefirească și limba latină avea numeroase modalități mai apte să sugereze, dacă aceasta ar fi fost realitatea, nimicirea unui neam întreg : *oecidione occidere, ad internectionem caedere, ab stirpe tollere, a stirpe evertere*, expresii folosite de autori de prim rang ca Titus Livius, Cicero, Suetonius⁶. În schimb, verbul *superare* este întilnit la asemenea autori (Caesar, Suetonius) tocmai cu sensul de „a învinge“, „a bate“, „a înfrînge“ în război, iar Cornelius Nepos folosește, pentru a vorbi despre supunerea Asiei, expresia *superare bello Asiam*, adică o formulare identică celei din inscripția care ne preocupă⁷.

Așadar, inscripția dedicată lui L. Licinius Sura vorbește despre înfrîngerea dacilor și nu despre nimicirea sau exterminarea lor. În acest sens, ea poate fi considerată ca un argument suplimentar — cu atât mai valoros cu cît e luat dintr-un izvor contemporan cu evenimentele — în favoarea tezei continuității dacilor sub stăpînirea romană.

Este binecunoscut textul lui Pseudo-Vopiscus referitor la părăsirea Daciei sub Aurelianus⁸ : „*cum vastatum Illyricum et Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit*“. La prima vedere, acest pasaj nu se deosebește prin nimic esențial de relatările corespunzătoare

⁴ S-ar putea folosi și verbele „a subjuga“, „a supu“, dar utilizarea verbului „a învins“ ni se pare preferabilă ; în adevăr, Decebal curmîndu-și viața, nu poate fi vorba de subjugarea sau de supunerea lui.

⁵ L. Quicherat-A. Daveluy, *Dictionnaire latin-fraçais*, Paris, 1861, s.v. *supcro*.

⁶ H. Goelzer, *Nouveau dictionnaire français-latin*, ed. a V-a, Paris, s.v. *exterminer*.

⁷ L. Quicherat-A. Daveluy, loc. cit.

⁸ SHA, *Aurel.*, 39, 7.

ale lui Eutropius⁹ și Rufius Festus¹⁰, care și ei vorbesc despre o evacuare, măcar parțială, a locuitorilor provinciei traiane. Totuși, acum aproape 20 de ani, s-a făcut încercarea¹¹ de a se interpreta altfel textul lui Pseudo-Vopiscus și, cu toate carențele ei, această încercare merită re-flecție.

Noua interpretare pornește de la folosirea oarecum specială a termenului *provinciales* într-un alt pasaj¹² al aceluiași Pseudo-Vopiscus : „*fures provinciales repetundarum ac peculatus reos ultra militarem modum est persecutus, ut eos ingentibus suppliciis cruciatibusque puniret*“. Cum în această frază e vorba de delicta specifice funcționarilor, autorul, care mai dă și alte exemple mai mult sau mai puțin convingătoare, ajunge la concluzia că prin *provinciales*, în sensul tehnic al cuvântului, trebuie să se înțeleagă numai cetățenii romani cu reședință provizorie într-o provincie, adică funcționarii de stat romani având o misiune în provincia respectivă¹³.

Pentru a formula concluzii mai precise, autorul se sprijină apoi pe următorul text din Ulpianus¹⁴ : „*provinciales eos accipere debemus, qui in provincia domicilium habent, non eos, qui ex provincia oriundi sunt*“. Combinându-l cu pasajele amintite din Pseudo-Vopiscus, el ajunge la concluzia că *provinciales* retrași din Dacia traiană sub Aurelianus erau *iudices, iudiciales, principales*, în genere magistrați și funcționari ai statului roman, evident în număr foarte limitat ; acești *provinciales* nu puteau fi masa locuitorilor provinciei, deoarece, în vremea lui Aurelianus, majoritatea acestora trebuie să fi fost născuți în Dacia și, deci, erau *oriundi Daci*, nu *provinciales*.

Formulată în felul acesta, demonstrația, deși ingenioasă, nu ni se pare convingătoare. Trecem peste faptul că autorul ei face deseori confuzie între funcționarii superiori, pentru care transferul dintr-o provincie într-alta e o regulă, și funcționarii inferiori, în cazul cărora regula nu se aplică, sau între funcționarii superiori trimiși în Dacia de la Roma și magistrații superiori locali. Este însă evident că textul lui Ulpianus se referă la *provinciales* în sensul larg al cuvântului, adică în sensul de locuitori ai unei provincii și nu în sensul, foarte restrâns, de funcționari. De asemenea, trebuie notat faptul că interpretarea foarte restrânsă a termenului *provinciales* din expresia *sublato exercitu et provincialibus* nu se potrivește deloc cu expresia care urmează : *abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit*, deși autorul încearcă să justifice cuvântul *populos* prin numărul mare — circa 10.000 — de funcționari retrași¹⁵. Totuși, e îndoielnic că pentru 10.000 de oameni izvorul ar fi folosit termenul *populi* ; pe de altă parte, dacă funcționarii erau, cum zice însuși autorul demonstrației, sistematic transferați, Aurelianus nu avea de ce să-i așeze pe toți în Moesia.

⁹ IX, 15, 1 : *abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit*.

¹⁰ VIII : *translatis exinde Romanis*.

¹¹ Dem. Șt. Marin, I „*provinciales*“ *ritirati dalia Dacia sotto Aureliano*, în „*Revue des études roumaines*, III—IV, 1957, p. 170—219.

¹² SHA, *Aurel.*, 39, 5.

¹³ Dem. Șt. Marin, *op. cit.*, p. 192.

¹⁴ *Lib. 34 ad edictum*.

¹⁵ Dem. Șt. Marin, *op. cit.*, p. 214—215.

Ar exista însă o altă cale, care ar putea concilia interpretarea propusă pentru termenul *provinciales* cu restul pasajului din Pseudo-Vopiscus. În adevăr. textul zice : „...*provinciam... Daciam... sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit...*“ și s-ar putea traduce astfel : „evacuând armata și pe funcționari, a părăsit provincia... Dacia..., disperând de a o mai putea păstra, iar populațiile duse din ea le-a așezat în Moesia...“. Cu alte cuvinte, ar fi vorba de latura oficială, obligatorie, a evacuării — evacuarea armatei și a administrației — și de latura ei spontană : plecarea unei părți a populației ca o consecință a retragerii militare și administrative. Această traducere permite interpretarea consecventă a termenului *provinciales* în sens restrâns în întreg textul lui Pseudo-Vopiscus, dar o conciliază în același timp și cu realitățile arheologice din Dacia, care nu permit să se vorbească de plecarea numai a armatei și a câtorva mii de slujbași.

Aceleași realități arheologice, dimpreună cu textul discutat (în care nimic nu lasă să se întrevadă că ar fi vorba de o evacuare totală), demonstrează că numai o parte a populației civile a părăsit provincia traiană, mulți dintre locuitorii ei rămânând pe loc, adesea chiar în vechile lor așezări urbane sau rurale.

Într-un interesant articol, o cercetătoare italiană ¹⁶ încearcă să aducă o nouă dovadă a continuității daco-romane. După ce enumeră o serie de cuvinte pe care goții le-au împrumutat din limba latină (*assarjus* = *assarius*, as ; *drakma* = *drachma*, drahmă ; *unkja* = *uncia*, uncie ; *arka* = *arca*, arcă ; *militon* = *militare*, a face serviciu militar ; *spaikulatur* = *speculator*, gardă, sentinelă etc.) și arată că ele n-au pătruns în gotică mai devreme de sec. al III-lea e.n., autoarea ajunge la următoarea concluzie : „...cuvintele latine examinate ne atestă că, în timpul șederii lor în Dacia, goții au avut relații comerciale cu latinii, au luptat cu ei pe aceleași cimpuri de bătălie și au luat creștinismul de la misionari de limbă latină. Și aceasta nu numai că înseamnă că goții trăiau în contact cotidian cu latinii, dar se poate considera ca o altă dovadă a continuității romane în Dacia“ ¹⁷.

Explicația, din păcate, nu convinge. Nu se poate explica în ce fel au învățat goții de la locuitorii fostei provincii Dacia termenii specifici militari sau un cuvânt ca *drakma*, când asemenea monede sigur n-au circulat, în sec. al IV-lea, printre daco-romanii de la nord de Dunăre. Mai mult, deoarece împrumuturile lingvistice ar trebui să fie reciproce (în limbile romanice apusene există destule cuvinte de origine veche germanică, în timp ce în românește asemenea termeni lipsesc), raționamentul autoarei riscă să se apropie de binecunoscuta teză roesleriană, potrivit căreia absența cuvintelor vechi germanice din limba română ar pleda pentru evacuarea totală a Daciei traiane, pentru inexistența unei populații romanizate în fosta provincie.

¹⁶ Vittoria Corazza, *Un'altra prova della continuità dacoromana : le parole latine in Ulfila*, în *Acta Historica*, Roma, VIII, 1968, p. 41—48.

¹⁷ *Ibidem*, p. 48.

Bineînțeles, lucrurile nu stau așa și materialul adunat de cercetătoarea italiană poate fi utilizat pentru sprijinirea tezei juste a continuității daco-romane, dar raționând în alt mod.

În adevăr, pătrunderea termenilor latini în gotică înseamnă, fără îndoială, conviețuire, este rezultatul unei conviețuiri. Aceasta nu s-a petrecut însă în Dacia traiană, ci la sud de Dunăre, în sec. al IV-lea e.n., când mulți goți s-au stabilit acolo, devenind *foederati* ai imperiului. Așa se explică termenii militari latini din limba gotică, așa se explică termenul *drakma*, așa se explică, mai ales, cuvântul gotic (semnalat de autoare ¹⁸) *aikklesjo* = biserică, evident derivat din grecesul *ἐκκλησία*.

Se știe că limba română a păstrat, sub forma „biserică“, vechiul termen latinesc *basilica* și Constantin Daicoviciu a subliniat astfel importanța acestui fapt : „Se întâmplă, însă, că în lumea romană..., pe la sfârșitul secolului IV, în locul denumirii de *basilica* a început să se impună și să se generalizeze treptat termenul de *ecclesia* (de origine greacă, dar pătruns foarte curînd în limba latină din lumea creștină nord-africană), înlocuind peste tot (cu excepția unor zone) denumirea de *basilica*. Important este faptul că această inovație a pătruns și în romanitatea din Peninsula Balcanică, de unde l-au luat albanezii sub forma de *qeshë*. În schimb, inovația n-a pătruns nici în dialectele românești din Balcani (aromâni etc.) și, firește, nici în limba daco-romanilor din fosta provincie Dacia.

Explicația, cauza, nu poate fi decît una : nici strămoșii noștri și nici cei ai aromânilor... nu se aflau, la introducerea inovației, în Peninsula Balcanică, în cadrul Imperiului roman, ci în afara granițelor oficiale ale acestuia, la nordul Dunării, în ținuturile Daciei traiane...“ ¹⁹.

Așadar, tocmai prezența unor termeni latinești în limba goților și absența termenilor gotici în limba română dovedesc că poporul nostru nu s-a format la sud de Dunăre, așa cum susțin adepții teoriei roesleriene. E drept că goții s-au așezat și în Dacia traiană, dar prezența lor aici se manifestă sub forma unor tabere instalate în mijlocul autohtonilor și nu printr-o veritabilă populare a fostei provincii romane.

CONSIDERATIONS SUR LE PROBLEME DE LA CONTINUITÉ

R é s u m é

L'étude approfondie de la continuité daco-romaine peut bénéficier non seulement de documents archéologiques, mis au jour par des fouilles, mais aussi de nouvelles interprétations des sources connues depuis longtemps. C'est en ce sens que la présente étude met en discussion le problème, sous trois aspects.

¹⁸ *Ibidem*, p. 47.

¹⁹ C. Daicoviciu, în „Steaua“, nr. 7, 1967, p. 113.

La première partie examine l'inscription CIL, VI, 1444 (= Dessau 1022) en l'honneur de L. Licinius Sura, afin de démontrer qu'un certain passage de cette inscription se réfère à la défaite, et non pas à l'extermination des Daces.

En ce qui suit, on met en discussion le point de vue de Dem. Şt. Marin, selon l'avis duquel le terme provinciales de l'expression sublato exercitu et provincialibus utilisée dans Pseudo-Vopiscus (SHA, Aurel., 39, 7) se réfère seulement aux fonctionnaires de la province de Dacie et non pas à ses habitants. De ce fait, même si l'hypothèse ne peut pas être péremptoirement démontrée, le texte de Pseudo-Vopiscus peut être utilisé en quelque mesure pour argumenter la continuité durant la période post-aurelienne. Dans le même but peut être aussi utilisée la circonstance sur laquelle attire l'attention Vittoria Corazza dans son étude : certains termes latins ont pénétré dans la langue des Goths; d'autre part, dans la langue roumaine n'existent pas des mots d'origine gothique.